

A szócikkeket illusztrációk, fekete-fehér és többszínnyomású ex librisek követik. Stílusuk a szecesszióval kezdődik, a válogatás mintegy időben meghosszabbított párdarabja Horváth Hilda *Magyar ex librisek 1525–1985* című, csak illusztrációkat tartalmazó kötetének. A válogatott lapok grafikai szempontból ötletesek és kvalitatívok, talán legjobban sikerült Orosz István Soó Rezsőnek készült részkarca, amelyen egy búzakalász szemeit nagyítóval számoló tücsköt lehet látni. A kötetet gazdag – válogatott – irodalomjegyzék zárja.

Bevezetőjében a szerző megjegyzi, a kötetben sokéves kutatási eredményeit teszi közzé. A befektetés nem veszett kárba, hiánypótló munka született.

BUDA ATTILA

Eric Suire, *Les Vies de Jésus avant Renan, Éditions, réécritures, circulations entre la France et l'Europe (fin XVe–début XIXe siècle)*, Genève, Droz, 2017 (Cahiers d'Humanisme et Renaissance, 144.), 316 p.

Jésus élettörténete az egyetemes keresztény művelődéstörténet egyik meghatározó narratívája, amellyel elsősorban a teológia egyik külön ága, a krisztológia foglalkozik. Eric Suire, az Université Bordeaux-Montaigne professzora legújabb könyvét a kora újkori nyugat-európai – elsősorban francia és latin nyelvű – Jézus életének szentelt nyomtatott és kéziratos munkák jellegzetességeinek és fejlődési változásainak szentelte. A szerző érdekes megközelítésben azokat a könyvnyomtatásban megjelent, illetve részben kéziratban fennmaradt műveket veszi számba, amelyek Jézus Krisztus életét történelmi megközelítésben ábrázolták. A történelmi Jézus életét rekonstruálni kívánó új- és legújabb kori kutatások előtörténetébe vezet ez a munka, amely szigorúan meghatározott módszerek és eszközök segítségével összeállított szövegkorpusz vizsgálata alapján igyekszik válaszolni arra a kérdésre, hogy miért és milyen módon írták folyamatosan újra Jézus élettörténetét a reneszánsz és a francia forradalom közötti időszakban. A szerző alapvetően két fontos könyvtári katalógus alapján állította össze a vizsgált szövegek listáját, vagyis a *Catalogue des livres imprimés de la Bibliothèque du Roy* és Jacques Lelong *Bibliotheca sacra* című kézikönyvek és egyéb egyházi könyvtári katalógusok segítségével, amelyek adatait különféle modern könyvtári adatbázisok (BN-Opale plus, CCfr, Sudoc, Gallica, Bayerische Staatsbibliothek digital, Biblioteca Digital Hispánica stb.) segítségével pontosította. Az első 1739-ben kiadott, ma már elég elavultnak tűnő katalógus nagy előnyét abban látta, hogy annak összeállítói eleve külön típusokba osztva jelentették meg az általuk vizsgált könyvek adatait, amely korabeli megfigyelésen alapuló osztályozást a modern elektronikus könyvtári katalógusokban sajnos hiába keresnénk. Eric Suire ezek alapján 190 európai kiadású latin és francia nyelvű Jézus élettörténetével foglalkozó munkát azonosított a 15. század vége és a 19. század eleje közötti időszakból. Ezek közül 179 volt önálló kiadású munka, és 11 pedig valamilyen nagyobb kiadvány részeként jelent meg. A nyelvi kritériumok alapján a szerző elsősorban a francia nyelvű – eredeti és fordított – műveket, illetve a francia klérusra bizonyíthatóan jelentős hatást gyakorló latin nyelvű munkákat részesítette előnyben. A vizsgálat ezen módszere alapján egy jól átlátható és nyelvilag feldolgozható korpuszt állított össze Suire, viszont a kötet kétségkívül elsősorban a francia olvasók szemszögéből mutatja be a témát. A prózai munkák mellett a szerző figyelembe veszi a verses munkákat is, viszont teljesen megfelel a Krisztus életét bemutató biblikus dramatizált művekről, amelyek bizonyára szintén érdekes adalékokkal gazdagították volna az elemzéseit.

A filológiai alapossággal vizsgált művek alkotói sokat merítettek a nagy elődök munkáiból, akiknek neveivel gyakran találkozunk a könyv lapjain: az első ismert evangéliumharmóniák szerzőin (pl. Tatianus) kívül elsősorban karthauzi Szász Ludolf *Vita Christi*je, Andreas Osiander *Harmoniae evangelicae*ja vagy Jacobus de Voragine *Aranylegendája* gyakoroltak nagy hatást az utókorra. A vizsgált korszak több szempontból is igen fontos változásokat hozott a Jézus-életrajzok

irodalmában. Egyrészt a reformációból létrejövő új egyházak konfrontációi, másrészt a szerzetesrendek között rivalizálás, valamint a katolikus egyházon belüli irányzatok és a felvilágosodás eszméivel szembeni mozgalmak megannyi új impulzust jelentettek a Jézus Krisztus személyét középpontba helyező vallási irodalom számára. A könyv első részében a szerző elsősorban a vizsgált korpusz kiadványainak elemzésére és fontosabb európai tendenciák meghatározására törekszik. A kiadványok nyelvi és földrajzi megoszlásán túl Eric Suire figyelme kiterjedt arra is, hogy Jézus életének különböző szakaszait minként ábrázolták. Ez alapján megfigyelhető, hogy a 17. század folyamán keletkezett munkákban a korábbi időszakokkal szemben megnövekedett az érdeklődés Jézus születése és gyermekora iránt, ami összefüggésbe hozható a Jézus-gyermek kultuszának erősödésével is. A korpusz statisztikai vizsgálata alapján a szerző a Jézus-életrajzok és a krisztusi értekezések számának folyamatos növekedését tapasztalja, amely egészen a 18. század elejéig tartott. Hasonló tendenciát állapít meg a nyelvhasználat területén is, ahol annak ellenére, hogy a latin nyelv végig megőrzi a túlsúlyát, a francia nyelvű munkák számának folyamatos növekedését láthatjuk. A szerző vizsgálódásai kiterjednek a művek forráskritikai módszereinek, az idézetek kiemelési technikáinak és a jegyzetapparátusai fejlődésére is, amelyek egyértelműen jelzik a modern történettudomány és filológia egyre erősebb hatását. A korabeli nagyhatású eszmeáramlatok – elsősorban a reformáció, a janzenizmus és a felvilágosodás – teológiai és történetiszemléleti módszerei jelentős hatást gyakoroltak a kora újkori munkákra, amelyeket a szerző konkrét példákon keresztül mutat be. A kötet első részének befejező egységében Eric Suire rámutat egy új, jellegzetes műfaj – az illusztrált Jézus-életrajz – megjelenésének sajátosságaira is.

A könyv második részében kerül sor a korszak folyamán újra és újraírt Jézus-életrajzok fejlődési folyamatának részletesebb elemzésére. Itt különféle csomópontokat próbál megragadni a szerző, amelyek bemutatásával, számos idézettel alátámasztva, jellegzetes példákon keresztül igyekszik felvázolni a főbb műfajok fontosabb változásait. Ez utóbbiak közül először az antik és középkori szerzők eleven élő hatását mutatja. Ezután tér rá a Jézus-életrajzírás megújító fontos írók munkásságának bemutatására. A szerző először a reformáció irányzataihoz tartozó munkákat veszi sorra. Szó esik itt a protestáns Kálvin, Jean Le Clerc, Johann Jacob Urlich vagy Fausto Sozzini művei mellett a reformáció számos kevésbé ismert témához kapcsolódó alkotásáról is, amelyek pontos bibliográfiai adatait rendszerezetten közli a jegyzetekben, illetve a kötet végén található függelékben. A katolikus megújulás termékeny időszakát a szerzetesrendek gazdag tevékenységének statisztikájával és jelentősebb szerzők munkáinak elemzésével mutatja be. Itt természetesen a jezsuiták irodalmi tevékenysége volt a legjelentősebb, hiszen a vizsgált időszak alatt keletkezett munkák csaknem fele a Jézus Társaság tagjainak tollából származott. A Jézus-életrajzok megújulásában igen fontos szerepet játszottak a jezsuiták és janzenisták heves vitái, amelyeknek olyan értékes hozadékaik voltak, mint Antoine Arnauld és Blaise Pascal művei. Tekintettel a janzenizmus magyarországi hatásaira, a könyv számos olyan fontos adalékkal szolgál, amelyek a magyar kutatók számára is érdekesek lehetnek. Így jobban megérthetjük például, hogy Mikes Kelemen rodostói emigrációja alatt miért fordította le Nicolas Letourneux abbé *Krisztus Jézus életének históriája* című munkáját. Ezt követően a katolikus irodalom cenzúrájának gyakorlatát mutatja be a szerző, és ezzel kapcsolatban az indexre került művekről és a Sorbonne-on zajló vitákról is érdekes információkat tudhat meg az olvasó. Szintén igen fontos alfejezet foglalkozik az egzegézis és a történeti kutatás konfliktusoktól nem mentes, ám a tudomány fejlődése szempontjából igen fontos kapcsolatainak fejlődésével. Itt például a szerző igen érzékletesen mutat rá, hogy a történeti ismeretek növekedésével hogyan változott meg Jézus életének kronológiai értelmezése. A Jézus életére vonatkozó irodalom számára igen erős impulzusokat jelentettek a 17. század végétől megjelenő deizmus és a felvilágosodás radikális egyházkritikai irányzatai, elég, ha Voltaire, Lessing vagy d'Holbach báró műveire gondolunk. Ugyanakkor a filozófusokkal vitatkozó vallásos apologetikus irodalomban ezek a kihívások újabb Jézus-életrajzok születéséhez vezettek.

A kötet harmadik egységében a vizsgált művek terjesztésére és elterjedésére, valamint azok recepciójára vonatkozó esettanulmányok gyűjteményét találhatjuk. Szó esik itt a párizsi Bibliothèque Sainte-Geneviève könyvtár egy különleges kéziratáról (Ms 3018), az emlékirók (François René de Chateaubriand, Nicolas-Edme Rétif de La Bretonne) olvasmányélményeiről, a különféle egyházi és világi könyvtárak gyűjteményeiről, a népszerű olvasmányok újrakiadásainak részleteiről és a művek kritikai fogadtatásáról. Mindezek segítenek a bonyolult kérdés sok irányból való árnyalt ábrázolásában. A mű nagy előnye, hogy meggyőzően ábrázolja azt a folyamatot, amely során a 16–17. századi vallási vitákat a 17–18. század fordulójától kezdve felváltják a tudományos módszerek nyújtotta lehetőségeket kihasználó szellemi dialógusok. A szerző véleménye szerint a 19. század nagy történelmi-filozófiai vitáinak – amelyek például Ernest Renan híres Jézus életét bemutató műve megjelenése (1863) után zajlottak – a kezdeményei már az egy évszázaddal korábbi időszakban is megfigyelhetők.

Eric Suire professzor monográfiája a téma eredeti, francia szemszögből való átfogó ábrázolása, amely kiváló szakkönyv lehet a kérdés iránt érdeklődő olvasók számára, de szintén hasznos segédanyagként forgathatják a Jézus-életrajzok történetében elmélyedni kívánó egyetemi hallgatók is. A munka gazdag és eredeti forrásanyagra épül, amely jól válogatott nemzetközi szakirodalommal kiegészítve pontosan jegyzetelt adatokkal vezeti be az olvasót a kutatott témába. A könyv függelékében találhatjuk a vizsgált korpuszt alkotó munkák pontos bibliográfiai adatait, ahol a könyvek lelőhelyét is megadja a szerző. A mellékletek sorában érdemes még megemlíteni az érdekes ikonográfiai elemeket, az összefoglaló bibliográfiát és a hasznos személynév mutatót. Összességében megállapítható, hogy Eric Suire professzor értékes és hiánypótló könyve mérföldkőnek számít a téma franciaországi szakirodalmában, amely remélhetőleg megtermékenyítő hatással lesz számos más nemzeti könyvtörténeti kutatásra, és érdekes lehetőséget nyújt összehasonlító kutatások végzésére is. A franciaországi munkák jelentőségének kihangsúlyozása, szellemi és történeti kontextusba való helyezése egyébként nagyon fontos adalékokkal szolgálhat ezen művek magyarországi recepciójának értékeléséhez is.

TÓTH FERENC